

Dragørmålets *lire* ‘brudesvend’/‘brudepige’

Et hapax legomenon?

Af Steffen Krogh & Joost Robbe

This article investigates the etymology of the noun *lire* in the Dragør dialect of around 1840, which was spoken on the Danish island of Amager. The word *lire* designated ushers and bridesmaids at a wedding. The article clarifies the inflection of the word and discusses different pathways to explain its etymology. After having explored possible connections of *lire* to Norwegian *lire* and Dutch *lier*, the article argues that *lire* is connected to the Danish noun *leder*, which equally designated ushers and bridesmaids at a wedding in the dialects of Amager.

I 1917 udgav *Historisk Samfund for Københavns Amt* en beskrivelse af, hvorledes et bryllup på Amager kunne være foregået omkring 1840 (Jansen 1917: 41-45). Forfatteren til denne skildring var gårdejer Dirch Jansen (1855-1936) i Store Magleby, der tilhørte en af de gamle slægter, der kunne føre deres aner tilbage til den hollandske indvandring i begyndelsen af 1500-årene (Mentz 2017: 41).¹ Det er tydeligt, at Jansen ønskede at skildre et historisk amagerbryllup med megen kolorit og mange detaljer, således at mindet om Amagers fortid så godt som muligt kunne bevares i en tid præget af forandring.

Efter at have oplyst om forlovere, lysning i kirken, bedemanden og ‘kukkene’, der skulle sørge for opvartningen, skriver Jansen (1917: 42-44), at brudeparret blev assisteret af fire unge mennesker, der kaldtes for *lire*. Disse fire bryllupshjælpere dannede to par, der hvert for sig var sammensat af en ung mand og en ung pige. På bryllupsdagen gik brudefolkene efterfulgt af disse to *lire*-par fra bryllupsgården inde i byen til kirke. Derudover var det første par behjælpeligt med at åbne kirkestolene for brudefolkene på hver side af midtergangen. Også efter brudevielsen, da der blev ofret til præst og degn, havde *lirene* en ceremoniel rolle. Først ofrede brudgommen og derefter dennes *lire* (dvs. de to *lire*-mænd). Derefter kom

1 I slutningen af det 16. århundrede berettede Arild Huitfeldt, at Christian 2. (1481-1559, konge 1513-1523) lod ”forhandle vdi Vatterlandene vdi Holland / At hid skulde indkomme nogle Hollender at bo / huilcke hand tilsagde stor Frihed / Oc paa Foraarit 1516. [sic] kom her nogle ind / hvileke hand indgaff en By paa Amage / at bo paa / kaldis Hollender Byen” (Huitfeldt 1596: 43). I 1500-tallet var Waterland en del af grevskabet Holland og omfattede byerne Monnikendam, Volendam og Edam samt den lille ø Marken. Det historiske grevskab Holland dækker omtrent de moderne provinser Noord- og Zuid-Holland.

de øvrige mænd og karle. Så kom bruden, der også efterfulgtes af sine *lire* (dvs. de to *lire*-piger). Til sidst kom de øvrige koner og piger.

lirene havde en velafgrænset rolle ved bryllupsdansene. Disse blev altid indledt i bryllupsgården og åbnet af brudefolkene, der dansede de tre første. De to *lire*-par dansede de tre næste. Derefter dansede brudeparret sammen med de to *lire*-par atter tre danse. I den første runde af danse skiftedes der ikke partner. Derefter skiftedes der partner mellem brudefolkene og det første *lire*-par og til sidst mellem brudefolkene og det andet *lire*-par.

Af Jansens beskrivelse fremgår det, at *lirene* var brudesvende og brudepiger i disse ords oprindelige betydning: unge mennesker, der ledsager og hjælper brudeparret med bestemte opgaver, og således ikke børn, der uden nærmere bestemt funktion følger brudeparret. Betydningen af ordet *lire* er således bekendt. Ordets fleksionsmorfologiske forhold er ligeledes forholdsvis overskuelige, idet Jansen bruger *lire* både i ubestemt singularis og i ubestemt og bestemt pluralis i sin tekst, således at vi – med udgangspunkt i de forskellige ordformer i teksten – kan opstille følgende paradigme: *lire*, *-n**, *-Ø*, *-ne*.² Pluralisbøjningen af *lire* er usædvanlig, når man tager i betragtning, at ordet er en personbetegnelse. Endelsesløshed i pluralis er på dansk begrænset til bestemte semantiske grupper, hvortil personbetegnelser ikke hører (jf. Diderichsen 1962: 99). Med hensyn til ordets oprindelse står vi som udgangspunkt på næsten bar bund. *lire* i betydningen 'brudesvend'/'brudepige' er ikke almindeligt kendt i Danmark og synes heller aldrig at have været det (jf. de forskellige, ikke relevante betydninger af *lire* i *ODS*, bd. 12: 993-995). *Ømålsordbogen*, bd. 12: 12, s.v. *lire* III registrerer ordet *lire* i denne betydning, men henviser kun til en enkelt kilde, nemlig – ikke overraskende – Dirch Jansens ovennævnte skildring. Desuden meddeler samme ordbogsartikel følgende om ordets etymologi: "ordets opr uvis". Der er hermed lagt op til at behandle *lire* i den form, som det er overleveret i hos Jansen, som et hapax legomenon i dansk.

I nærværende artikel vil vi underkaste bemeldte *lire* en nærmere granskning med henblik på, om det kan relateres til mere eller mindre homofone eller homografe ord i andre sprog, der er beslægtede med eller kunne have haft indflydelse på dragørmålet, eller om problemet med hensyn til ordets oprindelse snarere skal søges inden for rammerne af dansk dialektologi.

2 Bestemt form singularis kan problemøst rekonstrueres ud fra den hos Jansen overleverede morfologi.

Det er hurtigt overset, hvad der er skrevet om *lire* i fastlandsskandinaviske ordbøger. Hverken *SAOB* eller *NO* meddeler noget om et sådant ord i betydningen ‘bryllupshjælper’. *NO*: 527, s.v. III *lire* opfører en betydning 2, der måske kan sættes i forbindelse med dragørmålets *lire*: ”keiveleg person som blir lagd lite merke til”. Særligt nærliggende synes en forbindelse mellem de to ord dog ikke at være.

Ved læsning af Dirch Jansens beretning om bryllupsskikke på Amager i 1800-årene bemærker man, at *lire* og dets forskellige bøjningsformer er sat med spærret skrift. Jansen vil tydeligt nok fremhæve ordet i teksten eller måske endog anvende det som en slags terminus technicus. Dette – kombineret med den omstændighed, at *lire* opviser en for danske personbetegnelser ganske usædvanlig pluralisdannelse – leder tanken hen på, at ordet kunne være af fremmed oprindelse. I betragtning af, at dragørmålet også ellers opviser nederlandske låneord grundet hollandske kolonisters bosættelse på Amager i 1500-tallet (jf. Robbe 2018), er det nærliggende at rette blikket mod Nederlandene. Ikke mindst formuleringen ”et Bondebryllup i vor kære Hollænderby” hos Jansen (1917: 41) samt det forhold, at Jansen (1917: 44-45) generelt omtaler Store Magleby borgere som ”Hollænderne”, lader en sådan tydning fremtræde som relevant. Af *WNT*, bd. 8,2: 2133-2134, s.v. *lier* (m.) fremgår det, at det nærhomografe ord *lier* i visse nordhollandske dialekter brug(t)es i udtrykket *een lange lier of liereboom* ‘en lang lærk eller [et langt] lærketræ’ som betegnelse for en lang og tynd person. I disse tilfælde har vi at gøre med en overført betydning af et substantiv, *lier(eboom)*. Eftersom lærken kan blive meget høj (op til ca. 40 meter), giver forbindelsen *een lange liereboom* god mening. Også højtysk og frisisk kender ordet i dets grundbetydning ‘lærk’ (jf. *DWB*: 513, 515, 1019, s.vv. *Leerbaum*, *Leertanne* og *Lierbaum*; *WFT*: 272-273, s.vv. *liere* II og *lier(e)beam*).

Der synes at være en spinkel mulighed for, at nederlandsk *lier(eboom)* og norsk *lire* viderefører samme fællesgermanske rod. I begge tilfælde kunne der være tale om noget eller nogen, der bevæger sig frem og tilbage som et højt træ. Et semantisk bånd til dragørmålets *lire* ‘bryllupshjælper’ er dog ikke umiddelbart indlysende.

Ovenfor blev det fremmede spor udsat for en nøjere granskning, men måtte i betragtning af de vanskeligheder, som en sådan tolkning frembyder, tilsidesættes. Den antagelse, at *lire* på grund af sin pluralisform må være af fremmed oprindelse, er behæftet med den skævhed, at den implicit sætter rigsdansk som norm. De ekstralingvistiske forhold i forbindelse med overleveringen af ordet taget i betragtning synes det rigtigere at bygge sine

overvejelser på, at hvis *lire* har sin oprindelse i dansk, er udgangspunktet i det foreliggende tilfælde snarere sjællandsk dialekt end rigsdansk.³ Dette forhold skaber nye forudsætninger for at udgrunde oprindelsen af *lire*. På den baggrund fremsætter vi den tese, at *lire* slet og ret er dragørmålets lokale videreførelse af gammeldansk *lèthere* 'leder'. Dersom dette er korrekt, må formen have undergået følgende lydligge ændringer frem til den aktuelle form *lire*:

- Diftongering af gammeldansk [e:] til [i:ə] (jf. Bennike og Kristensen 1898-1912: § 67 med kort nr. 32)
- Bortfald af gammeldansk [ð] (jf. Bennike og Kristensen 1898-1912: § 117 med kort nr. 56).

Med til *lire*'s profil hører, at *lire* viderefører den fulde form af nomen-agentis-suffikset *-ere* (herom *Ømålsordbogen*, bd. 3: 441), og at pluralis som følge heraf kommer til at fremstå endelsesløs. Begge dele er i fuld overensstemmelse med de grundlæggende forhold i de sjællandske dialekter.⁴

Det af Jansen noterede *lire* er følgelig ikke et hapax legomenon, men blot den lokale danske dialekts refleks af substantivet *leder*. Formen hører i stedet hjemme under *Ømålsordbogens* opslagsord *leder*, hvis første betydning karakteristisk nok angives som "hver af de personer der ledsager et brudepar fra bryllupsgården til kirken og op ad kirkegulvet" (*Ømålsordbogen*, bd. 11: 325). *Ømålsordbogen* opfører i den nævnte artikel kuriøst nok bl.a. Dirch Jansens beretning. Et blik i kildegrundlaget for de to ordbogsartikler vil utvivlsomt kaste lys over sagens rette sammenhæng. Nærværende artikel ser sin berettigelse i, at *Ømålsordbogens* brugere, der ikke har adgang til dette kildegrundlag, uvægerligt forledes til at tro, at der er tale om to forskellige opslagsord. Som det gamle romerord

3 Vi betragter det som ganske usandsynligt, at bemeldte *lire* er identisk med rigsmålets *lyre* (strenginstrument). Det semantiske bånd mellem de to ord er alt for svagt. En sådan tese ville endvidere skulle redegøre for afrundingen af stammestavelsevokalen [y:] til [i:].

4 Om udbredelsen af suffiksformen *-ere* se Bennike og Kristensen (1898-1912: § 139 med kort 67). Da oversigter i artikel- og monografi-form over de sjællandske dialekters morfologi, herunder substantivernes pluralisbøjning, endnu mangler, henvises der i nærværende sammenhæng til *Ømålsordbogens* redegørelse for udvalgte *ere*-afledningers pluralisdannelse: bd. 1: 237, s.v. *bag(e)re*; bd. 1: 446, s.v. *binder/bindere*; bd. 2: 229, s.v. *brygger/bryggere*; bd. 3: 128-129, s.v. *drager/dragerer*.

siger: *Quandōque bonus dormitat Homērus* ('Undertiden falder den gode Homer i søvn'). Denne lille brist sætter ingenlunde spørgsmålstejn ved *Ømålsordbogens* kvalitet i øvrigt som fremragende opslagsværk.

Med konstateringen af, at *lire* er dragørmålets refleks af *leder*, er der dog ikke sat punktum for nærværende undersøgelse. Kendere af dansk sprog i almindelighed og dansk dialektologi i særdeleshed vil have bemærket, at dragørmålet i forbindelse med bemeldte ceremoni benytter en afledning af verbet *lede* frem for en afledning af verbet *føre*. Ifølge *Ømålsordbogen*, bd. 11: 325, s.v. *leder* er denne betydning af substantivet *leder* på øerne begrænset til Amager. Dermed står ikke kun dragør-, men amagermålet i sin helhed i modsætning både til rigsdansk og til et overvældende flertal af danske dialekter, der bruger *fører* i denne forbindelse (sml. *ODS*, bd. 2: 1208, 1213-1214, s.vv. *Brudfører*, *Brudgomsfører*; *Ømålsordbogen*, bd. 2: 200, s.v. *brudfører*;⁵ *Jysk Ordbog*: s.vv. *brudfører*, *brudgomsfører*). Forklaringen på amagermålets valg af *leder* til dette formål kunne være, at *leder* måske er et oversættelseslån af nederlandsk *leider* 'leder, fører', der har hævd i sammensætning med *bruid* 'brud' (jf. *WNT*, bd. 3,1: 1635, s.v. *bruidleider* 'brudesvend'/'brudepige').⁶ Såfremt denne antagelse er korrekt, må formidlingen fra nederlandsk til dansk være sket gennem de hollandske kolonister på Amager. Da den sidste amagerhollandsktalende døde så sent som i 1858 (jf. Robbe, i trykken), må man gå ud fra, at symbiosen mellem dansk og hollandsk på Amager har strakt sig over adskillige århundreder.

Således viser antagelsen af hollandsk oprindelse til dragørmålets *lire* sig alligevel at være anvendelig, om end på en anden måde og i et andet omfang end først formodet.

5 Ordet *brudgomsfører* findes ikke eller rettere: er ikke afhjemlet i ømål.

6 *Ømålsordbogen* henviser i denne forbindelse til sin egen artikel om verbet *lede*, betydning III.1.2 (bd. 11: 322): "spec om at føre en *kirkegangskone* (1) ind i kirken (en rituel handling udført af præsten [...])". Denne betydning er tilsyneladende vidt udbredt i ømål. Koblingen mellem *leder* og *lede* i de her relevante betydninger er imidlertid ikke tvingende, eftersom der ved *leder* foreligger en anden kirkelig handling end den, der kendetegner *lede*.

Litteratur

- Bennike, Valdemar og Marius Kristensen: *Kort over de danske folkemål med forklaringer*. København 1898-1912.
- Diderichsen, Paul: *Elementær dansk grammatik*. 3. udg. København 1962. Fotografisk optryk 1971.
- DWB = Grimm, Jacob og Wilhelm Grimm: *Deutsches Wörterbuch*. Bd. 6. Leipzig 1885.
- Huitfeldt, Arrild: *Historiske Beskriffuelse Om Hues sig haffuer tildragit vnder Kong Christiern den Anden*. Kiøbenhaffn 1596.
- Jansen, Dirch: Et Amagerbryllup omkring 1840. *Aarbog udgivet af Historisk Samfund for Københavns Amt (med Gamle Roskilde Amt)* 1917, s. 41-45.
- Jysk Ordbog*. Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning, Aarhus Universitet (under udgivelse). www.jyskordbog.dk (tilgået 18.03.2019).
- Mentz, Søren: *Amagermuseet: En levende fortid*. København 2017.
- NO = *Norsk ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*. Udgivet af Oddrun Grønvik, Laurits Killingbergtrø, Lars S. Vikør og Dagfinn Worren. Bd. 7. Oslo 2014.
- ODS = *Ordbog over det danske Sprog*. Grundlagt af Verner Dahlerup. Bd. 1-28. København 1919-1956.
- Robbe, Joost Roger: *Paskeroskens, maliskens og muske – hvordan to blomster og en fugl forbinder Dragør med Holland*, i: Inger Schoonderbeek Hansen, Kirsten Lyshøj og Viggo Sørensen (red.): *Fraseologi – genveje og omveje. Festskrift til Torben Arboe i anledning af hans 70-årsdag den 8. september 2018*, s. 165-169. Århus 2018.
- Robbe, Joost: Gerdt Corneliusen Bacher (1776-1858): Den sidste 'hollandsktalende' på Amager. *Siden Saxo* (i trykken).
- SAOB = *Ordbok över svenska språket*. Utgiven av Svenska Akademien. Bd. 16. Lund 1942.
- WFT = *Wurdboek fan de Fryske taal. Woordenboek der Friese taal*. Udg. af Fryske Akademy Ljouwert. Bd. 12. Ljouwert 1995.
- WNT = *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Bewerkt door M. de Vries en L.A. te Winkel. Bd. 1-29. 's-Gravenhage en Leiden 1882-1998.
- Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer*. Bd. 1-. København, senere Odense 1992-.